VÕIMUKESKUSED V

Tallinna piiskopkond, 1219–1565

LUNDI SUFRAGAAN LIIVIMAAL

Villu **Kadakas**, Madis **Maasing**, Mihkel **Mäesalu**, Monika **Reppo**, Koit **Rikson**, Aldur **Vunk**

Koostaja: Koit **Rikson**

EOSTRE

Esimest korda välja antud 2025. aastal Tallinnas.

Peatoimetaja: Koit Rikson

Teadustoimetaja: Madis Maasing

Keeletoimetaja: Hille Saluäär

Illustraatorid: Alfredo Martínez Pérez, Rocío Espín Piñar

Kujundaja: Patricia Rodríguez Romero

© 2025, Eostre Publications OÜ

www.eostreprint.eu

ISBN:

Trükis 978-9916-767-17-7

E-raamat
(PDF) 978-9916-767-18-4

E-raamat
(EPUB) 978-9916-767-19-1

Esikaas:
Tallinna stifti territoorium Tallinna piiskopkonnas.

Kaart Eostre Publications OÜ.

Kujundus Patricia Rodríguez Romero.

Tagakaas:
Tallinna piiskopkonna lipp.

Rekonstruktsioon Koit Rikson, teostus Rocío Espín Piñar

Tsitaat:
Markkrahv Wilhelm, 1539. GStA. PK, XX. HA, HBA D, Nr. 1013. Tõlkinud Madis Maasing.

Kujundus Patricia Rodríguez Romero.

Koostaja pühendus
Selle, esimese Tallinnat käsitleva teose pühendan oma kallile koolile, Tallinna Inglise Kolledžile.

Koostaja tänusõnad
Kuigi sellel teosel on nimeliselt kuus autorit ja kaks toimetajat, on sellesse siiski panustanud tunduvalt rohkem inimesi, näiteks jooniste, kommentaaride ja piltidega. Ma tänan siiralt kõiki abistajaid!

Teosest
Käesolev raamat räägib keskaegsest Tallinna piiskopkonnast ja on jätkuks juba ilmunud väljaannetele Saare-Lääne ja Tartu piiskopkonna kohta. Tallinna piiskopkond on kippunud Liivimaa keskaegset korraldust vaadates kaduma tagaplaanile, kuid ometi oli tegu omaaegse võimsa ametikandjaga. Sellepärast vaatleme Tallinna piiskoppe siin teoses, avades nende valitsusalaga seotud teemasid ja probleeme. Raamatu teine osa on pühendatud Tallinna piiskoppide ehitustöödele.

Märkmed teksti ja illustratsioonide kohta
Linnused on esitatud kronoloogiliselt, v.a peatükis „Teised väikelinnused“. Kuigi kõnekeeles räägitakse tihti näiteks lossivaremetest, on raamatus nende nimetamiseks läbivalt kasutatud sõna „linnus“. Sõna „loss“ esineb vaid pildiallkirjades, mis kajastavad museaalide kirjeldusi.

Kõik kaardid ja joonised (v.a need, kui allkirjas on märgitud teisiti) on teinud kirjastus. Kõigil kaartidel ja joonistel asub põhjasuund üleval.

Kasutatud Eesti ruumiandmed ja detailsed kõrgusandmed pärinevad Maa-ameti andmekogudest. Ruumiandmed: Maa-amet 10.08.2022. Kõrgusandmed: Maa-amet 2022.

Kasutatud detailsed Läti kõrgusandmed pärinevad Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra kõrgusmudelitest (2013.–2019. aastate kõrgusmudel).

Kasutatud Euroopa kõrgusandmete allikas on European Digital Elevation Model (EU-DEM), v1.1, 2016. apr.

Ajalooline teedevõrgustik põhineb Holterman et al. (2025).

Sisukord

Piiskopkonna nimest - MADIS MAASING 5

Piiskopkonna ajalugu - MADIS MAASING 7

EELLUGU JA PIISKOPKONNA RAJAMINE 7

Virumaa piiskopkond – MIHKEL MÄESALU 10

TAANI VÕIMU ALL 12

SAKSA ORDU KONTROLLI ALL 17

Tallinna kirikutüli – MADIS MAASING 21

15. SAJANDI KESKPAIGA TÜLIDEST REFORMATSIOONINI 25

PIISKOPKONNA VIIMASED KÜMNENDID 32

Haldusjaotus - MADIS MAASING 37

PIIRID 37

MAAVALDUSED 37

Võimustruktuurid - MADIS MAASING 41

VAIMULIKUD ISANDAD 41

PIISKOPI VAIMULIK JA ILMALIK VÕIM 43

TOOMKAPIITEL 45

Piiskopi poliitiline roll - MADIS MAASING & KOIT RIKSON 47

Tallinna toomkapiitli kujutamine 48

Palverännakud - ALDUR VUNK 49

SAJANDID SKANDINAAVLASTE RISTISÕDADE KESKMES 49

VIRULASTE PALVERÄNNAKUD 1170. AASTATEL 51

EESTIMAA RISTIMISE ALGED 52

KOHALIK KRISTLIK ÜLIKKOND JA TSISTERTSLASTE PALVERÄND 53

RÄNNAKUD MAHU PÜHA MAARJA KABELI JUURDE 56

KODANIKE PALVERÄNNAKUD TALLINNAST 59

RISTISÕJATRADITSIOONI LÕPP 64

Piiskopi sõjaline jõud - MADIS MAASING 65

Piiskopi rajatised ja piiskopilinnused 67

Tallinna linna sakraalarhitektuur – KOIT RIKSON 67

PIISKOPIPALEE TALLINNAS – MONIKA REPPO 69

KIVILOO – VILLU KADAKAS & KOIT RIKSON 78

PORKUNI – VILLU KADAKAS & KOIT RIKSON 91

TEISED VÄIKELINNUSED – KOIT RIKSON 116

Linnused tänapäeval - KOIT RIKSON 117

Allikad ja kirjandus 118

Piiskopkonna nimest

Tallinna piiskopkonna (*ecclesia Revaliensis*) nimi tuli kasutusele 1220. aastatel, pärast seda, kui Taani kuningas nimetas ametisse Revala ja Virumaa piiskopi. Paavsti 1220. aasta kinnitus kuninga esitatud Revala piiskopile tähistas ilmselt eelkõige Revala muinasmaakonda. Hiljem kujunes sellest piiskopi asukohalinna Tallinna (ld *Revalia*, sks *Reval*) tähistav tiitel.

Liivimaa 1340. aastal.

Kuu loojumine Tallinna taha. Keskplaanil on näha Pikk Hermann, Väikese linnuse kõrgeim torn. Sellest vasakule jäävad Aleksandr Nevski katedraal (ehitatud 19. sajandil), Püha Vaimu kirik ja Niguliste kirik; paremale toomkirik ja Oleviste kirik. Kolm võtet on tehtud 3 min intervalliga, s.t ajavahemik esimesest viimaseni on 6 min. Foto Martin Vällik, 2023.

Liivimaa 1550. aastal.

Piiskopkonna ajalugu

EELLUGU JA PIISKOPKONNA RAJAMINE

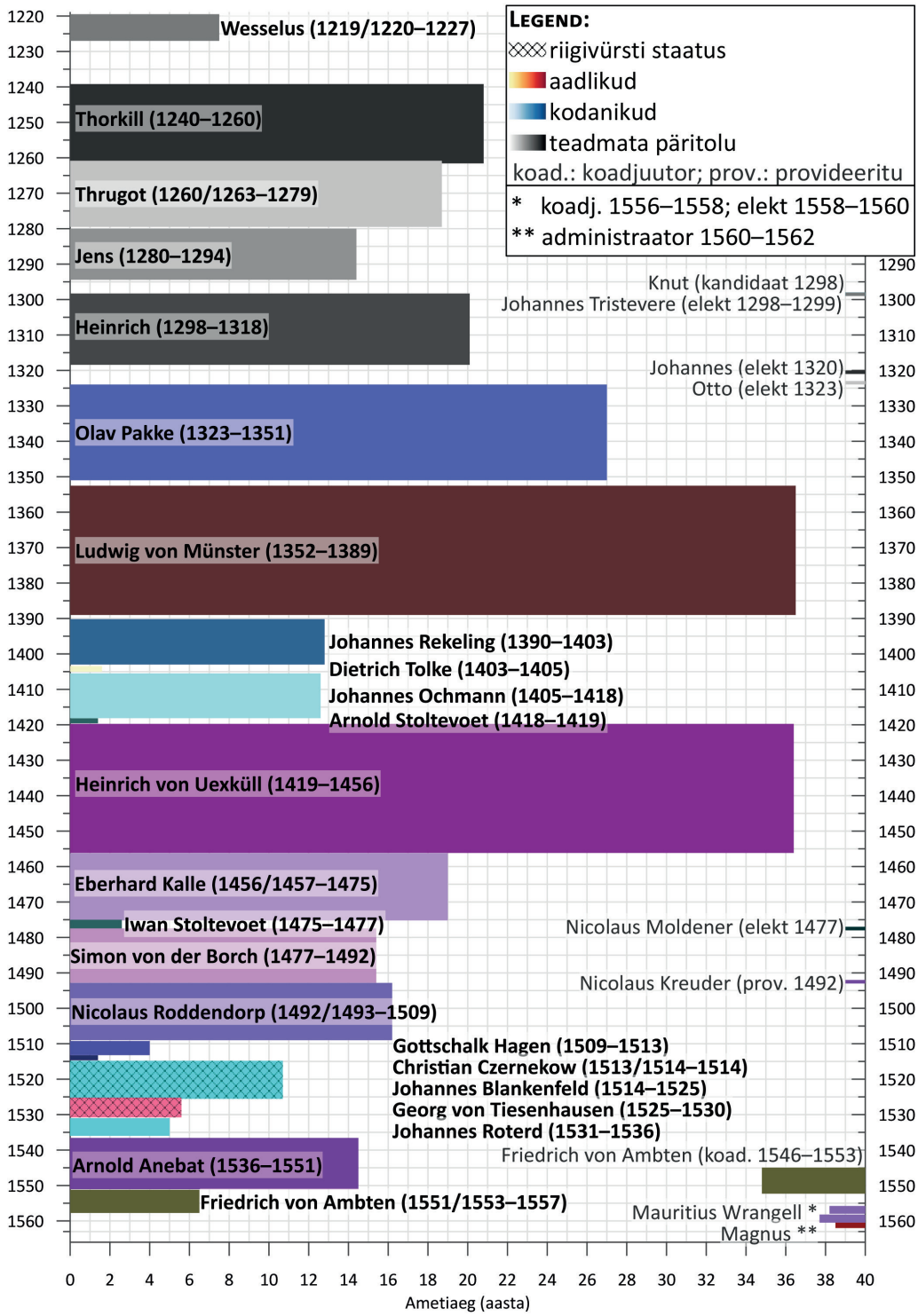
Tallinna, aga ka Tartu piiskopkonna eelkäijaks võib pidada eestlaste ehk Eesti(maa) piiskopkonda. Esimene teadaolev eestlaste piiskop oli prantslasest tsistertslasmunk Fulco, kes nimetati ametisse arvatavasti 1170. aastatel Lundi peapiiskopi Eskili [1137–1177] eestvõtmisel. Fulco tegevuse kohta pole aga midagi teada ning tõenäoliselt ta Eestisse ei jõudnudki. Samas säilis 12.–13. sajandil jõudsalt laienenud Taani kuningriigi ja selle kiriku huvi Eesti ala suhtes.

Eesti ala vastu tundsid suurt huvi aga ka Riia ristisõdijad ning 1211. aastal nimetati ametisse uus eestlaste (ka Eesti või Eestimaa) piiskop, Riia piiskopi Alberti lähedane kaastööline Theoderich, keda tema plaanitava residentsi järgi nimetati ka Lihula piiskopiks. 1218. aastal pidasid Albert, Theoderich ja Zemgale piiskop Lippe Bernhard [1218–1224] läbirääkimisi Taani kuninga Valdemar II-ga [1202–1241], mille ühe tulemusena jäi Theoderich Taani ning asus tihedale koostööle kuningaga. Võimalik, et ta allus seejärel kiriklikult Lundi peapiiskopile ehk sai tema sufragaaniks – kuningas sai õiguse liita oma riigi ja kirikuga paganatelt vallutatavad alad. Igal juhul osales Theoderich 1219. aasta suvel toimunud Valdemar II sõjaretkel Põhja-Eestisse, kus ta hukkus 15. juunil toimunud Tallinna (Lindanise) lahingus. Uueks Eestimaa piiskopiks nimetas Taani kuningas oma kaplani Wesseluse (ka Wescelin või Wesselin), piiskop Albert aga oma venna Hermanni. 1220. aastal nimetas paavst oma kirjades Wesselust Revala ja Hermanni Lihula piiskopiks; piiskopkondade piire tol ajal täpsemalt ei määratletud. Samal aastal nimetas Taani kuningas ametisse Virumaa piiskop Ostradi, kes sarnaselt Wesselusega oli Lundi peapiiskopi sufragaan.

1222. aastal Saaremaal sõlmitud lepingu kohaselt Valdemar II ja Riia ristisõdijate vahel pidanuks Taani kuninga ilmaliku võimu alla minema nii Lääne- kui ka Põhja-Eesti, mis oleks jaotatud Lundi peapiiskopile alluvate piiskoppide, sh Revala (ehk Tallinna) ja Virumaa omade vahel.[1] Kokkuleppe nurjus 1222. aasta talvel puhkenud eestlaste ülestõusu ja Valdemar II vangistamise tõttu Schwerini krahvi poolt (1223), mille järel riialased vallutasid enamiku Eestist. Taani võim piirdus Põhja-Eestiga, kuid 1227. aastal vallutas Mõõgavendade ordu ka selle. Piiskop Wesselus viibis tõenäoliselt alates 1225. aastast Saksamaal ja pärast 1227. aastat temast enam teateid pole. Tallinna piiskopi koht jäi tühjaks, ehkki ordu seda ametlikult ära ei kaotanud.

[1] Võib arvata, et kui Taani võim oleks Lääne-Eestis kestma jäänud, oleks ka sinna omaette Lundile alluv piiskopkond asutatud.

Tallinna piiskopid

Tallinna piiskoppide nimistu.

1232. aastal andis paavst vakantsete Liivimaa piiskopkondade (sh Tallinna) haldamise ajutiselt oma legaadile Alna Balduinusele. Mõõgavendadega konflikti sattunud Balduinus ei saavutanud aga edu ning Tallinna piiskopi koht jäi jätkuvalt täitmata.

Piiskop Thorkilli majesteedipitser 1253. aastast. EAA.2069.3.173.

1234. aastal asus järgmise legaadina Põhja-Eesti probleeme lahendama endine Modena piiskop Guillelmus (Wilhelm), kes oli Liivimaal paavsti saadikuks olnud juba 1220. aastatel. Guillelmuse vahendusel 1238. aastal sõlmitud Stensby lepingu järel, millega Taani Põhja-Eesti taas enda valdusse sai, nimetas Valdemar II ametisse teise Tallinna piiskopi, Ribe piiskopkonnast pärineva preester Thorkilli [pühitseti ametisse 1240, suri 1260]. Tallinna piiskop administreeris tollal ka Virumaa piiskopkonda, mis koosnes lisaks Virumaale ka Järvamaast, mille kuningas oli Stensby lepinguga Saksa ordule annetanud.

Thorkilli ajal pandi Tallinna piiskopkonnale tegelik alus: siis omandati enamik piiskopi valdustest ning reguleeriti kiriku vahekordi Põhja-Eesti vasallide ja Tallinna linnaga. Samas viibis piiskop sageli kuninga lähikonnas, olles vahemeheks kuninga ja Põhja-Eesti jõudude – nii vasallide kui ka Tallinna linna vahel. Kuningas ja piiskop tegid koostööd, et takistada 1247. aastal Preisimaa ja Liivimaa (tulevase Riia peapiiskopi) Albert Suerbeeri poolt Virumaa piiskopiks nimetatud Dietrich von Mindenil Liivimaale saabumist ja Thorkill faktiliselt liitis Virumaa piiskopkonna Tallinna piiskopkonnaga.

2017. aasta märtsis Pühajõe külast Virumaal leitud piiskop Thorkilli pitsati katke. Foto Ivar Leimus.

1240. aastal annetas Valdemar II Tallinna kirikule 80 adramaad Revalas; vastutasuks reserveeris aga piiskopi nimetamise õiguse ning toonitas, et kui järgnevad Taani kuningad peaksid selle õiguse kaotama, võetakse ka annetatud maad tagasi. Lisaks annetas ta Thorkillile kui Virumaa piiskopkonna administraatorile ka 40 adramaad Virumaal, kuid üksnes seniks, kuni Virumaale oma piiskop nimetatakse. 1241. aasta sügisel kinnitas annetused, nimetades sealjuures ka konkreetseid külasid, uus kuningas Erik IV [1241–1249], kes käskis need oma asehalduril piiskopile üle anda.[2] 1249. aastal andis kuningas piiskopile veel 14 adramaad.

1253. aastal omandas piiskop Järvamaal Saksa ordult veel 40 adramaad, loovutades ordule seal kümnise kogumise õiguse, ning 1259. aastal tegi ta lepingu Põhja-Eesti vasallidega, määrates nende valdustest kogutava kirikliku maksu, sinodivilja suuruse.

[2] Sageli on arvatud, et Erik IV ürikud pärinevad alles 1249. aastast, kuid tõenäolisem on siiski 1241. aasta.

Virumaa piiskopkond

Virumaa piiskopkonna *(ecclesia Wironensis)* asutas Lundi peapiiskop Andreas Sunesen [1201–1223] 1220. aastal pärast virulaste ja järvalaste alistamist Taani kuninga võimule. Tollal pikemalt Tallinnas viibinud peapiiskop Andreas pühitses Ostradi-nimelise vaimuliku Viru ja Järva muinasmaakondade piiskopiks. Virumaa piiskopkond kuulus Lundi peapiiskopkonna alla. Sarnaselt teiste Taani piiskopkondadega kuulusid Virumaa piiskopi valdusse mõned külad, kuid tal ei olnud mingit ilmalikku võimuala. Toomkiriku asukoht pole teada, samuti jääb ebaselgeks, kas see üleüldse rajati. Paul Johansen oletas, et see plaaniti rajada Tõrma külasse. Enamasti rajati 13. sajandil toomkirikud siiski linnustesse, mistõttu võiks toomkiriku asukohana kõne alla tulla pigem Tarvanpää (Rakvere) või Agelinde (Äntu Punamägi).

Piiskop Ostradi tegevuse ning Viru- ja Järvamaa ristimise kohta on äärmiselt vähe teateid. Paul Johansen oletas, et Taani hindamisraamatu Suure Eestimaa nimistu külade loetelu on koostanud ristimist läbi viinud preestrid. Rekonstrueerides hüpoteetilised preestrite liikumismarsruudid, jõudis ta järeldusele, et Viru- ja Järvamaa ristimise viisid läbi ligikaudu 13 preestrit. Kuna Johanseni rekonstrueeritud külade kirjapanijate liikumismarsruute ei ole võimalik tegelikult dateerida, ei saa neid ka otseselt seostada 1220. aasta ristimisteekondadega. Sama hästi võidi need külade loetelud koostada mingil muul ajahetkel 1220. ja 1240. aasta vahel. Niisiis pole Viru- ja Järvamaa ristimisel osalenud Taani misjonäride arv teada.

IV Lateraani kirikukogu otsusega (1215) tehti kirikukihelkonda kuulumine iga ladinakristlase jaoks kohustuslikuks, mis tähendas, et vast asutatud piiskopkonnale oli vaja luua ka kihelkondade võrgustik. 1223. aasta alguses ajasid ülestõusnud virulased ja järvalased oma preestrid minema – järelikult oli selleks ajaks esialgne kihelkondade võrgustik juba loodud.

Eeldatavasti kajastub Ostradi asutatud kihelkonnavõrgustik Taani hindamisraamatu Suures Eestimaa nimistus. Virumaal oli 1240. aasta seisuga Lemmu muinaskihelkonnas kaks kirikukihelkonda – Võhu (Viru-Jaagupi) ja Katkuküla (Simuna) – ja Rebalas samuti – Haljala ja *Toruestaeuaerae* (Kadrina). Mahu, *Askaelae* ja Alutaguse muinaskihelkonnad kuulusid kõik Mahu (hiljem Viru-Nigula) kirikukihelkonda. Kuna Järvamaa oli Suure Eestimaa nimistu koostamise ajal Saksa ordu valduses, siis see muinasmaakond nimistus ei kajastu. Järvamaal oli 1252. aastal kolm kirikukihelkonda – Keika (Järva-Jaani), Ambla ja Ämbra (Peetri), mille territooriumid oli olid muinaskihelkondadega identsed, neist ühe (Keika) kirik on kindlalt rajatud 1220. aastatel, ülejäänute esmamainimine on alles 1252. aastal. Seega on täiesti mõeldav, et Ostradi ajal hõlmas Keika kirikukihelkond kogu Järvamaa ning Ambla ja Ämbra rajati alles piiskop Thorkilli ajal.

Kui kaua Ostrad piiskopina tegutses, on teadmata, nagu ka tema surmaaeg ja -koht. 1220. aastate võimuvõitlused igatahes Virumaa piiskopkonda ära ei kaotanud. Mõõgavendade võimuperioodil 1227–1238 on Virumaad mainitud vakantse või maalt väljas viibiva piiskopiga diötseesina. 1234. aastal teenis kogu piiskopkonnas vaid kaks preestrit: Virumaal Bertram ja Järvamaal Robert.

Stensby lepinguga (1238) jäi osa piiskopkonnast – Järvamaa – Saksa ordu võimu alla, samas kui teine osa – Virumaa – läks Taani võimu alla. Saksa ordu oli Järvamaal kohustatud alluma